

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ "ΠΕΡΙ
ΣΑΡΚΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ,
ΚΑΤΑ ΑΠΟΛΛΙΝΑΡΙΟΥ ΛΟΓΟΙ ΔΥΟ.,
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Χ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΤΥΧ. ΘΕΟΛ. ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΙ MASTER OF ARTS ΤΟΥ EN H.P.A. DREW UNIVERSITY

Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τοῦ ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι ἔργου ἀντιμετώπισα σοβαρῶς κατὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν ἐργασίαν διὰ τὴν σύνταξιν διατριβῆς μου ἐπὶ διδαστορίᾳ ὑπὸ τίτλον «Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου». Ἦδη ἀπὸ τῶν φοιτητικῶν μου χρόνων ἐγνώριζα ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἢ νεωτέρα κριτικὴ εἶχε χαρακτηρίσει ὡς νόθον. Κατὰ τὴν συλλογὴν ὁμως τοῦ πρὸς σύνταξιν τῆς διατριβῆς μου ὕλικού, συνήντησα τὴν περὶ τοῦ ἔργου μαρτυρίαν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ¹ παραθέτοντος χωρίον ἐκ τοῦ κατ' Ἀπολλιναρίου I 15² σὺν τῇ διασαφήσει «ὡς φησὶν Ἀθανάσιος», δηλωτικῆ ὅτι οὗτος ἀποδίδει τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἀθανάσιον. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς μαρτυρίας ταύτης ἐπρόσεξα τὸ ἔργον περισσότερον, συνέκρινα αὐτὸ φιλολογικῶς πρὸς ὁμολογουμένως γνήσια τοῦ Ἀθανασίου ἔργα καὶ ἀνεζήτησα καὶ ἄλλας ἐξωτερικὰς περὶ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ μαρτυρίας. Εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων τῆς ἐρεῦνης μου ταύτης ἐσχημάτισα τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἔργον προέρχεται ἀπὸ τὸν κάλαμον τοῦ Ἀθανασίου, ἢ τοῦλάχιστον ἔχει ἀπόλυτον ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ Ἀθανασίου, γραφὲν ὑπὸ προσώπου τοῦ στενωτάτου περιβάλλοντος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ ἄλλα τοῦ Ἀθανασίου ἔργα, οἷαν σχέσιν ἔχει, κατὰ τοὺς κριτικούς, καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴ πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστολάς τοῦ Παύλου.

Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἔτυχεν ὁμοφώνου ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τινὲς τῶν κ. κ. καθηγητῶν τῆς ὁποίας ὑπεστήριξαν σθεναρῶς τὴν ἀντίθετον γνώμην, ὅτι δηλ. ὠφείλον νὰ μὴ λάβω ὑπ' ὄψιν τὸ ἔργον ὡς πηγὴν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀθανασίου, ἐὰν μὴ πρῶτον δι' εἰδικῆς ἐρεῦνης ἤθελον δικαιολογήσει ἀποχρόντως τὴν ἐπιστημονικότητα τῆς γνώμης μου ταύτης, ταύτην δ' ἔσχε τὴν ἀφορμὴν ἢ μικρὰ ἐπὶ τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι θέματος ἔρευνα αὕτη. Λόγω ὁμως τῆς πενιχρᾶς παρ' ἡμῖν βιβλιογραφίας καὶ τῆς ἑλλιποῦς ἐνημερότητος τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τελευταίων ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐργασιῶν, εἶναι ἐνδεχόμενον ἢ ἔρευνα

1. Περὶ τῶν ἐν Χριστῷ δύο θελημάτων, παρὰ Migne, 95, 161.

2. Migne, 26, 1120 B.

αὕτη νὰ μὴ ἐξαντλῆ ἐντελῶς τὸ ὅπερ πραγματεύεται θέμα. Ἐλπίζω ὁμως, ὅτι καὶ ἡ πλήρης καὶ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἀντικειμενικὴ ἔρευνα τοῦ προβλήματος θέλει ἀσφαλῶς καταλήξει εἰς τὰ αὐτά, εἰς ἃ καὶ ἡ παροῦσα ἔρευνα κατάληξε, συμπεράσματα.

Τὴν γνησιότητα τοῦ ἔργου τούτου, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἠμφεσβήτησε πρῶτος ὁ Dräseke¹, ὃν ἠκολούθησαν οἱ A. Stülken² K. Hoss³, G. Voisin⁴, H. Lietzmann⁵, καὶ ὁ ἡμέτερος καθηγητῆς κ. Μπαλᾶνος⁶. Τοῦναντίον τῆς γνησιότητος αὐτοῦ ἔχονται οἱ F. X. Funk⁷, A. Robertson⁸, H. Sträter⁹, F. Lauchert¹⁰, F. Kattenbusch¹¹ καὶ οἱ ἡμέτεροι καθηγηταὶ Χρ. Ἀνδροῦτσις¹² καὶ κ. Β. Στεφανίδης¹³.

Τὴν κριτικὴν αὐτῶν οἱ πολέμιοι τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου ἐστήριξαν κυρίως ἐπὶ τῶν ἐξῆς ἐσωτερικῶν λόγων, ὡς ἐκτίθενται αὐτοὺς οἱ Stülken καὶ Lietzmann ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἔργοις αὐτῶν. Ὁ Dräseke συνεπέρανεν ὅτι τὰ δύο ταῦτα βιβλία δὲν ἀποτελοῦσι φιλολογικὴν ἐνότητα, ὄντα δύο ἔργα ἀνεξάρτητα ἀλλήλων, γραφέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 373 καὶ 377, τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ Διδύμου τοῦ Τυφλοῦ, τὸ δὲ δεύτερον ὑπὸ τινος μαθητοῦ αὐτοῦ, Ἀμβροσίου καλουμένου¹⁴. Ὁ K. Hoss ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης κυρίως θεμελιώσας τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ἐνόμισεν ὅτι ἀπέδειξεν ἀναμφισβητήτως ὅτι ἀμφοτέτερα τὰ ἔργα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν γραφίδα τοῦ μεγάλου Ἀλεξανδρινοῦ. Εἰς ἐπίρρωσιν τῶν ἰσχυρισμῶν αὐτοῦ προβάλλει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ τοῦ ἔτους 649 εὑρεθῆται κατακεχωρισμένον χωρίον ἐκ τοῦ Κατὰ Ἀπολλιναρίου II, 18, ὡσεὶ τοῦτο προήρχετο ἐκ τῆς Πρὸς Ἀντιοχεῖς δογματικῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀθα-

1. Gesammelte patrist. Unters., Altona u. Leipzig 1899, σελ. 169 ἐξ. & Zur - Athanasius - Frage, en Zeitschrift für Wissenschaftliche Theologie 1895, vol. XXXVIII 238 - 69.

2. Athanasiana, T. u. Unt. N. F. vol. IV 4 (1799) σελ. 70—75.

3. Studien über das Schriftum und die Theologie des Athanasius, Freiburg 1899, σελ. 128 - 129.

4. I'apollinarianism, σελ. 73—75.

5. Apollinaris von Laodicea und seine Schule, Tübingen 1905, σελ. 88 ἐξ.

6. Πατρολογία, σελ. 250 ἐξ.

7. Theologische Quartatschrift, Tübingen 1890, vol. LXXII, σελ. 312.

8. St. Athanasius on the Introduction 2nd ed., London 1893, Introduction.

9. Die Erlösungslehre des hl. Athansius, Freiburg - en - Brisgau 1893, σελ. 75—90.

10. Die Lehre des hl. Athanasius, Leipzig 1895, σελ. xi note 2.

11. Das apostolische Symbol, Leipzig 1894—1900, vol. II, σελ. 223.

12. Δογμ. σελ. 177 σημ. 1, 187 σημ. 2, Συμβολ. σελ. 27 σημ. 2 καὶ 357 σημ. 3.

13. Ἐκκλ. Ἱστορία, σελ. 192 σημ. 3.

14. Πρβλ. καὶ X. Le Bachelet, Dictionaire de Theol. vol. Ie, σελ. 2163.

νασίου¹. Ὁ Stülken φέρει ἐπὶ πλέον καὶ τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων χειρογράφων διαφορὰς, ἐν τισὶ τῶν ὁποίων ὁ μὲν πρῶτος λόγος φέρεται ὡς δευτέρος καὶ ὁ δευτέρος πρῶτος εἰς τὴν σειρὰν.

Ἄλλοι λόγοι κατὰ τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου προβάλλονται, τὸ ἐπιχείρημα, τὸ ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «ὑπόστασις» ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ προσώπου², ἐνῶ, λέγουσιν, ὁ Ἀθανάσιος χρᾶται τῷ ὄρω ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς οὐσίας μόνον· ἡ διδασκαλία τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ περὶ τῆς τελείας ἀκεραιότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῷ Χριστῷ³· ἡ διαφορὰ τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ Ἀθανασίου· καί, ὡς ὁ σοβαρώτερος πάντων, τὸ γεγονός, ὅτι ἀμφότερα τὰ βιβλία ἀναιροῦσι διδασκαλίας, ἅς, ὡς ὑποθέτει ὁ Dräseke, ὁ Ἀπολλινάριος ἀνέπτυξε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀθανασίου⁴.

Καὶ ὅτι μὲν ἀμφότερα τὰ βιβλία δὲν ἀποτελοῦσι δύο μέρη ἐνὸς ἔργου εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν. Διότι ὁ μὲν πρῶτος λόγος ἐγράφη εἰς ἀπάντησιν ἐρωτήματος φιλικοῦ τινος πρὸς τὸν συγγραφέα προσώπου, οὗτινος δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, ὁ δὲ δευτέρος φαίνεται, ὅτι ἀπευθύνεται πρὸς κύκλον πολλῶν προσώπων, ἢ καὶ πρὸς τινὰ Ἐκκλησίαν, ὡς ἐξήγησις ἀποριῶν πρὸς τὸν συγγραφέα προβληθειῶν. Εἶναι ἐπίσης πιθανὸν νὰ ἀπηγγέλθη ὡς λόγος πρὸς τὸ ἐκκλησίασμα ἐν ναῶ ἐπὶ τῷ τέλει τῆς διαφορτικῆς τῶν πιστῶν περὶ τῆς αἰρέσεως τοῦ Ἀπολλιναρίου, ἥτις εἶχε προκαλέσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 360 τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πληρώματος τῶν πιστῶν. Τοῦτο ὅμως οὐδαμῶς προϋποθέτει, ὅτι ἀμφότερα τὰ ἔργα δὲν ἀνήκουσιν εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν συγγραφέα. Ἄπαν τοῦναντίον, καὶ ἀπλῆ σύγκρισις τοῦ ὕφους, τῶν λεκτικῶν ὄρων, τῆς μεθόδου τῆς συζητήσεως καὶ τοῦ τρόπου συναγωγῆς συμπερασμάτων πείθει πάντα ἀμερόληπτον καὶ ἀντικειμενικὸν μελετητὴν περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως ἀμφοτέρων τῶν βιβλίων. Ἀπτὴν ἀπόδειξιν περὶ τούτου ἀποτε-

1. Παρὰ Lierzmann, μν. ἔργ. σελ. 88.

2. Περὶ X. Le Bachelet, ἐνθ. ἀν. σελ. 2164. Ἡ ἔκφρασις «τρεις ὑποστάσεις» εἰς οὐδέτερον τῶν βιβλίων ἀπαιτῶν. Ἀπαντᾷ μόνον οἷς ὁ ὄρος «ὑπόστασις» ἐν Ἀπολλ. I, 12, 26, 1113 B 12, 13, ὅστις δύναται νὰ ὑποληφθῇ ὡς ἔχων τὴν ἐννοίαν τοῦ προσώπου, ἂν καὶ ἐνταῦθα αἱ ἐκφράσεις «τὸ ὁμοούσιον ἕνωσιν καθ' ὑπόστασιν οὐκ ἐπιδεχόμενον ἔστιν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν» καθ' ὑπόστασιν δὲ τὴν ἰδίαν τελειότητα ἐκδεικνόμενον» εἶναι ἄσπας δυσνόητοι.

3. X. Le Bachelet, ἐνθ. ἀν.

4. Stülken, ἐνθ. ἀν. σελ. 73. Εἰς τὰ συμπεράσματα τῶν πολεμίων τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου τούτου ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν συγγραφέων, πλὴν τοῦ κ. Μπαλάνου, ὅστις ἀποδίδει αὐτὸ εἰς ὁπαδὸν τοῦ Ἀθανασίου, συντάξαντα αὐτὸ περὶ τὰ τέλη τοῦ 8' αἰῶνος (Πατρολ. σελ. 251), οὐδεὶς ἕτερος, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀπέδωκε βαρύνουσαν σημασίαν. Οὕτω σὶ Χρ. Ἀνδρουτσος (Δογμ. σελ. 177 σημ. 1, 187 σημ. 2, Συμβολ. σελ. 27 σημ. 2), Β. Στεφανίδης (Ἐκκλ. Ἴσθ. § 14, σελ. 192 σημ. 3) κ. ἄ., χρῶνται αὐτῷ ὡς γνησίῳ τοῦ Ἀθανασίου ἔργῳ.

λεῖ ἢ ἐν τισι μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν λέξεων ταυτότης τῆς ἐκφράσεως, περὶ ἧς ἀρκείσθω ἡμῖν ἢ σύγκρισις τῶν ἐξῆς χωρίων :

Ιον. Ἐκ τοῦ λόγου I, κεφ. 4. 26, 1907 C: «Ἡ γὰρ τῆς σαρκὸς ἔνωσις πρὸς τὴν τοῦ Λόγου θεότητα ἐκ μήτρας γέγονεν· ἐντεῦθεν γὰρ αὐτὴν ἀνεστήσατο ὁ Λόγος, ἐξ οὐρανῶν ἐπιδημήσας· οὐ γὰρ προὔπαρξασαν τῆς τοῦ Λόγου ἐπιδημίας, ἢ τῆς Θεοτόκου Μαρίας, μόνης ἐκ τοῦ Ἀδάμ καταγομένης καὶ ἐκ τοῦ Ἀβραάμ καὶ ἐκ τοῦ Δαβὶδ γενεαλογουμένης», καὶ κεφ. 12. 26, 1113 B: «Οὐχ ἁμοούσιος ἢ σάοξ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ὡς συναΐδιος· ἀλλὰ ἴδια κατὰ φύσιν γενομένη καὶ ἀδιαίρετος κατὰ ἔνωσιν, ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἀδάμ, ἐξ οὗ καὶ ἡμεῖς γεγεννημέθα», πρὸς τὸ·

Ἐκ τοῦ Λόγου II, κεφ. 5. 26, 1140 A «Υπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων Λόγος Θεός, ἐκ Ναζαρετ ἀνθρώπος ὤφθη, γεννηθεὶς ἐκ Παρθένου καὶ Πνεύματος ἁγίου, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐκ σπέρματος Δαβὶδ καὶ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἀδάμ ὡς γέγραπται· πάντα λαβὼν ἐκ Παρθένου ὅσα ἀρχῆθεν ὁ Θεὸς εἰς σύστασιν ἀνθρώπου ἔπλασε καὶ ἐποίησε χωρὶς ἁμαρτίας», ὡς ἐπίσης καὶ πρὸς τὸ ὅμοιον ἐν 26, 1145 B 7.

2ον. Ἐκ τοῦ λόγου I, α) «γεννήσεως τῆς ἐκ γυναικὸς ἀνασχέσθαι αὐξήσεώς τε ἡλικίας», (κεφ. 5. 26, 1101 A 12).

β) «γεννήσεως τῆς ἐκ γυναικὸς καὶ αὐξήσεως τῆς ἡλικίας» (κεφ. 17.26, 1124 B 15), πρὸς τὰ·

Ἐκ τοῦ λόγου II, α) «τῆς γεννήσεως τῆς ἐκ γυναικὸς καὶ αὐξήσεως τῆς ἡλικίας» (κεφ. 10. 26, 1145B1), καὶ

β) «πρὸς τῇ γεννήσει τῇ ἐκ γυναικὸς καὶ τῇ αὐξήσει τῆς ἡλικίας» (κεφ. 18. 27, 1164B15).

Εἶνα' πρόδηλον ὅτι ἡ ταυτότης αὕτη ἐννοιῶν καὶ ἐκφράσεων, ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἔργοις ἀπαντῶσα, οὐδαμῶς ἄλλως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῆ, εἰμὴ μόνον ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ἀμφοτέρω τὰ ἔργα ἀνήκουσιν εἰς τὸν κάλαμον ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀποτελοῦσιν, ὡς φρονῶ, ἱκανὰ καὶ ἀδιαφιλονικήτους ἀποδείξεις περὶ τῆς ταυτότης τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν δύο λόγων, ἅφ' ἐνός, καὶ περὶ τοῦ ὅτι αἱ εἰκασίαι τοῦ Dräseke περὶ δύο συγγραφέων εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτοι, ἅφ' ἐτέρου, γεγονὸς ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Stülken, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῆ¹.

Μετὰ τὴν διαπίστωσιν, ὅτι συγγραφεὺς ἀμφοτέρων τῶν βιβλίων εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτός, ἐξετάσωμεν ἤδη ἂν ὀρθῶς ταῦτα ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, ἢ ἄλλος τις εἶναι ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν. Ἀρχόμενοι τῆς διερευνήσεως τοῦ προβλήματος τῆς γνησιότητος τῶν πρὸ ἡμῶν ἔργων ἐκ τῆς κατ' ἀξίαν ἐκτιμήσεως τῶν ἐσωτερικῶν λόγων, ἅφ' ὧν κυρίως ἀρῶνται τὰ

1. Μν. ἔργ. σελ. 75.

ἐπιχειρήματα αὐτῶν οἱ πολέμιοι τῆς γνησιότητος αὐτῶν, παρατηροῦμεν συνοπτικῶς τὰ ἀκόλουθα :

1. Τὰ συμπεράσματα, ἅτινα οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν μὴ γνησιότητα τῶν ἔργων θεμελιούσιν ἐπὶ τῆς ἰδέας ὅτι ὁ Ἄθανάσιος τοῦ ὄρου «ὑπόστασις» ποιεῖται χρῆσιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς οὐσίας μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ προσώπου, εἶναι λίαν ἀβέβαια. Ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐστηρίχθη ἡ κριτική ἵνα ἀμφισβητήσῃ τὴν γνησιότητα καὶ ἄλλων ἔργων τοῦ Ἄθανασίου, ὡς τοῦ «Περὶ τῆς ἐνσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ κατὰ Ἀρειανῶν», διὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἀπαξ ἀπαντῶσαν ἔκφρασιν «εἰς Θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν»¹ καὶ τοῦ «Περὶ παρθενίας καὶ ἀσκήσεως», ἐν ᾧ ὡσαύτως ἀπαντᾷ ἀπαξ ἡ φράσις «τρεῖς ὑποστάσεις, μία θεότης»².

Καὶ πόσον μὲν ἔωλα ἐνδέχεται νὰ ἦναι τὰ ἐπὶ τοιαύτης ὑποθέσεως ἐρειδόμενα συμπεράσματα δείκνυσι, τοῦτο μὲν, τὸ γεγονός ὅτι τοῦ «Περὶ παρθενίας» ἔργου τοῦ Ἄθανασίου ἡ γνησιότης ἀποκατεστάθη καὶ κατωχυρώθη πλήρως, ἰδίᾳ διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Goltz³, τοῦτο δέ, τὸ ἐνδεχόμενον νὰ παρενεβλήθη ἡ φράσις βραδύτερον εἰς τὸ κείμενον, ὅταν πλεόν ἢ χρῆσις αὐτῆς ἐγένετο ὑπὸ πάντων δεκτῆ, χάριν πλείονος σαφηνείας. εἴτε ὑπὸ τοῦ ἰδίου συγγραφέως κατὰ μεταγενεστέραν ἀναθεώρησιν τοῦ ἔργου, εἴτε ὑπὸ ἀντιγραφῶς τινός. Προκειμένου ὁμως νὰ ἐξετάσωμεν ἂν τὸ ἀπὸ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «ὑπόστασις» ἐπιχείρημα ἔχη ἐφαρμογὴν καὶ περὶ τοῦ «Κατὰ Ἀπολλιναρίου λόγοι δύο» ἔργου δέον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Ἄθανάσιος γνωρίζει τὸν ὄρον τοῦτον χρησιμοποιοῦμενον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ διακεκριμένου ὄντος περὶ ἑνὸς ἐκάστου τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος πολὺ πρὸ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ. Τοῦτο πληροφοροῦμεθα ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ «Ἐπιστολὴ περὶ τῶν γενομένων ἐν Ἀριμίνῳ . . . συνόδων.» καὶ «Πρὸς Ἀντιοχεῖς τόμος». Ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἔργων τούτων ὁ Ἄθανάσιος παραθέτει ὁμολογίαν πίστεως, ἣν ἐξέθετο ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ (341) Ἀρειανικὴ σύνοδος, «προφάσει τῶν λεγομένων Ἐγκαινίων» εἰς ἐπιστολὴν αὐτῆς ἐν ἣ, ἵνα διασκεδάσῃ τὰς κατὰ τῶν μελῶν αὐτῆς κατηγορίας «περὶ τῆς αἰρέσεως» παρουσίᾳ δ' ἑαυτὴν ὀρθοδοξοῦσαν⁴ διαλαμβάνει καὶ τὰ ἑξῆς ὀρθοδόξου νοήματος ἐκόμενα : «Προσευθέντες μοθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· δηλονότι, Πατρὸς ἀληθῶς Πατρὸς ὄντος, Υἱοῦ δὲ ἀληθῶς Υἱοῦ ὄντος, τοῦ δὲ ἁγίου

1. Migne, 26,1000B.

2. Migne, 28,253A.

3. Texte u. Unters. 29 1905, 2α· ὄρα Δ. Μπαλάνου, μν. ἔργ. σ. 248 σημ. 4 καὶ De Virginitate, eine echte Schrift des Athanasius, Leipzig, 1905.

4. Ἐπιστολὴ περὶ τῶν γενομένων ἐν Ἀριμίνῳ... (De Synodis) 22. 26, 719C : «Καὶ ἐπειδὴ αἰεὶ ὑπὸ πάντων κατηγοροῦντο περὶ τῆς αἰρέσεως γράφουσι διαφόρως, τὰ μὲν οὕτως, τὰ δὲ ἐκείνως».

Πνεύματος ἀληθῶς ἁγίου Πνεύματος, ὄντος, τῶν ὀνομάτων οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ ἀργῶς, κειμένων, ἀλλὰ σημαινόντων ἀκριβῶς τὴν οἰκειάν ἐκάστου τῶν ὀνομαζομένων ὑπόστασιν τε καὶ τάξιν καὶ δόξαν· ὡς εἶναι τῇ μὲν ὑποστάσει τρία, τῇ δὲ συμφωνίᾳ ἓν»¹.

Εἶναι ἐνταῦθα ἀπολύτως σαφές, ὅτι αἱ ἐκφράσεις «τῶν ὀνομάτων σημαινόντων ἀκριβῶς τὴν οἰκειάν ἐκάστου τῶν ὀνομαζομένων ὑπόστασιν» καὶ «εἶναι τῇ ὑποστάσει τρία», ἀποτελοῦσιν ἑκατέρα ἑκφρασιν ὁμοίαν καὶ ταυτόσημον πρὸς τὴν ἑκφρασιν «τρεις ὑποστάσεις», ἥτις ἀπαντᾷ ἐπίσης ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ². Τὰς ἐκφράσεις ταύτας καὶ αὐτὸς ὁ Ἀθανάσιος ὑπολαμβάνει ὡς ἐχομένας ὀρθοδόξου νοήματος, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἐκ παραλλήλου ἀναιρέσεως ἄλλων Ἀρειανικῶν κακοδοξιῶν καὶ δὴ ἐκ τῶν ἐξῆς: «Εἰ γάρ, ὦ Ἀκάκιε καὶ Εὐδόξιε, γράφει, οὐ φεύγετε τὴν ἐκτεθεισαν ἐν τοῖς Ἐγκαινίοις πίστιν, ἐν αὐτῇ γὰρ γέγραπται, οὐσίας ἀπαράλλακτος εἰκὼν ὁ Υἱός· Πῶς ἐν Ἰουραία γράφετε· Ἐκβάλομεν τὸ διουσοῦσιον; Εἰ γὰρ οὐκ ἔστι κατ' οὐσίαν ὁμοῖος ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, πῶς ἀπαράλλακτος τῆς οὐσίας εἰκὼν ἔστι; Εἰ δὲ μετέγνωτε γράψαντες τό, τῆς οὐσίας ἀπαράλλακτος εἰκὼν· πῶς ἀναθεματίζετε τοὺς ἀνόμοιον εἶναι λέγοντας τὸν Υἱόν;»³.

Ἐκ τοῦ δευτέρου ἔργου, ἦτοι τοῦ Πρὸς Ἀντιοχεῖς τόμου, ὃν ἔγραψεν ὁ Ἀθανάσιος ἀμέσως μετὰ τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῷ 362 ὑπ' αὐτοῦ συγκληθεῖσαν σύνοδον, δεικνύται σαφέστερον ὅτι καὶ αὐτῇ ἡ ἑκφρασις «τρεις ὑποστάσεις» ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν τριῶν προσώπων, ἐχρησιμοποιεῖτο ἤδη πρὸ τοῦ ἔτους τούτου ὑπὸ Πατέρων τινῶν, οὓς ἐμέμφοντο ἄλλοι «διὰ τὸ ἀγράφους καὶ ὑπόπτους αὐτόθεν εἶναι τὰς λέξεις»⁴. Οὗτοι δὲ ἐρωτηθέντες ὑπὸ τῆς συνόδου ἠρμήνευσαν, ὅτι μετεχειρίζοντο τὴν ἑκφρασιν ταύτην. «διὰ τὸ εἰς ἁγίαν Τριάδα πιστεῦειν, οὐκ ὀνόματι μόνον, ἀλλ' ἀληθῶς οὖσαν καὶ ὑφεστῶσαν, Πατέρα τε ἀληθῶς ὄντα καὶ ὑφεστῶτα, καὶ Υἱὸν ἀληθῶς ἐνούσιον ὄντα καὶ ὑφεστῶτα, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ὑφεστῶς καὶ ὑπάρχον», ἐξηγήσαντες καί, ὅτι διὰ τῆς φράσεως οὐδόλως ἐνόουν «τρεις θεοὺς ἢ τρεις ἀρχάς»⁵. Μετὰ «τοὺς τρεις ὑποστάσεις λέγοντας» ἡ σύνοδος ἀνέκρινε «τοὺς παρὰ τούτων αἰτιαθέντας ὡς λέγοντας μίαν ὑπόστασιν, μὴ ἄρα ὡς Σαβέλλιος φρονεῖ, οὕτω καὶ οὗτοι λέγουσιν ἐπὶ ἀναιρέσει τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ ὡς ἀνουσίου ὄντος τοῦ Υἱοῦ ἢ ἀνυποστάτου τοῦ ἁγίου Πνεύματος». Διεβεβαιώσαντο δὲ καὶ οὗτοι «μῆτε τοῦτο λέγειν, μῆτε πεφρονηκεῖναι

1. Αὐτόθι, 23, 26, 724 Α ἐξ.

2. Αὐτόθι, 36, 26, 757 Β 8: «Ἐκ ποίας δὲ Γραφῆς καὶ αὐτοὶ εὐρόντες τὸ ἀγένητον, καὶ τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα, καὶ τρεῖς εἰσιν ὑποστάσεις...»

3. Ὅρα κεφ. 23, 26, 721C4.

4. Αὐτόθι, 38, 26, 760B ἐ. Πρβλ. καὶ 37. 26, 760A.

5. Ἀντ. τόμ., 5. 26, 801A.

6. Αὐτόθι, 5. 26, 801B.

πώποτε, ἀλλ' ὑπόστασιν μὲν λέγομεν ἡγούμενοι ταῦτόν εἶναι εἰπεῖν ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν, μίαν δὲ φρονοῦμεν διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν καὶ διὰ τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως»¹. Ἀμφοτέρως τὰς ἐρμηνείας ταύτας ἡ σύνοδος ἐδέχθη ὡς ὀρθὰς, αἱ δὲ διϊστάμεναι μερίδες συνεβίβασθησαν. Περαιτέρω ἡ σύνοδος ἐδέχθη παμψηφεί, ὅτι αἱ τοιαῦται τῶν δύο ἐκφράσεων ἐρμηνεῖται συμβάλλουσιν εἰς τὸ, «βελτίονα καὶ ἀκριβεστέραν εἶναι τὴν ἐν Νικαίᾳ παρὰ τῶν Πατέρων ὁμολογηθεῖσαν πίστιν» καὶ ἐπέτρεψεν ὅπως «τοῦ λοιποῦ ταύτης ἀρκεῖσθαι μᾶλλον καὶ χρᾶσθαι ῥήμασιν»².

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὁ ὅρος «τρεις ὑποστάσεις» ἐν τῇ σημασίᾳ τῶν τριῶν προσώπων ἐν τῇ Τριάδι, εἰ καὶ ὁ ὅρος «πρόσωπον» δὲν ἔχει εἰσέτι καθιερωθῆ ἐν Ἀνατολῇ, ὑπῆρχεν ἤδη ἐν χρήσει πρὸ τοῦ 362, ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους τούτου ἡ χρήσις αὐτοῦ καθιεροῦται καὶ συνοδικῶς³. Ἐσφαλμένως ἄρα ἐνομίσθη, ὅτι τὸ, «ὑπόστασιν μὲν λέγοντες ἡγούμενοι ταῦτόν εἶναι ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν», ἦτο φρόνημα τοῦ Ἀθανασίου. Ὅπως τοῦναντίον, ὡς ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου ἐμφαίνεται, ἡ ῥῆσις αὕτη εἶναι μέρος τῆς ὁμολογίας τῶν κατηγορηθέντων τῇ συνόδῳ «ὡς λεγόντων μίαν ὑπόστασιν», δὲν εἶναι δὲ σαφὲς ἂν μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ Ἀθανάσιος. Εἶναι μᾶλλον βέβαιον ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ἀνῆκεν εἰς τὴν συμβιβαστικὴν μερίδα τῆς συνόδου, καθόσον, ὡς ἀρκοῦντως ἐκ τῶν εἰρημένων ἐδείχθη, τὸν ὅρον «ὑπόστασις» ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ προσώπου δι' ἕκαστον τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος ἐγνωρίζεν οὕτως ἤδη πρὸ τῆς συνόδου τοῦ 362, οὐδαμῶθεν δ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπέρριπτε τὴν σημασίαν αὐτοῦ ταύτην⁴. Τοῦναντίον μάλιστα, ὡς ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου συνάγεται, τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ ἡ σύνοδος ἀπεδέχθη τὴν ἔννοιαν ταύτην τοῦ ὅρου, ἡ δὲ ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ χρῆσις αὐτοῦ προσεκτέσαστο ἐφεξῆς καὶ συνοδικὸν κύρος. Οὐδαμῶς ἄρα εὐσταθεῖ τὸ ἀπὸ τῆς χρήσεως τοῦ ὅρου «ὑπόστασις» κατὰ τῆς γνησιότητος τῶν ἔργων τούτων ἐπιχείρημα.

2. Ἐντελῶς ἀστήρικτος εἶναι ὡσαύτως καὶ ὁ λόγος ὁ ἀφορῶν εἰς τὴν διαφορὰν τῆς Χριστολογίας τῶν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἔργων πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἔργα, ὃν προβάλλουσιν οἱ Stülken⁴ καὶ Hoss⁵. Διότι ἀμφοτέ-

1. Αὐτόθι, 5. 26, 801C.

2. Αὐτόθι, 6. 26, 804 A.

3. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ χρησιμοποιοῖ τὸν ὅρον τοῦτον ὁ Ἀθανάσιος καὶ εἰς μεταγενέστερα αὐτοῦ ἔργα. Πρβλ. Πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ Ἐπισκόπους, 4. 26, 1036 B: «Ἡ δὲ ὑπόστασις οὐσία ἐστὶ καὶ οὐδὲν ἄλλο σημαίνόμενον ἔχει, ἢ αὐτὸ τὸ ὄν ὅπερ Ἱερειῖας ὑπαρξίν ὀνομάζει λέγων, Καὶ οὐκ ἦκουσαν φωνὴν ὑπάρξεως (ἦτοι, φωνὴν ὑπάρξεως λογικῆς καὶ προσωπικῆς). Ἡ γὰρ ὑπόστασις καὶ ἡ οὐσία ὑπαοξίς ἐστιν. Ἔστι γὰρ καὶ ὑπάρχει».

4. Μν. ἔργ. σελ. 73.

5. Παρὰ Stülken, ἐνθ. ἀν.

ροιοὶ οὗτοι θεμελιούσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐπὶ ἐσφαλμένης προϋποθέσεως, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς ἀντιλήψεως αὐτῶν, «ὅτι διὰ τὸν Ἀθανάσιον ἀνθρωπότης (ἐν τῷ Χριστῷ) οὐδέν τι περισσότερόν ἐστιν ἢ σειρὰ ἰδιοτήτων καὶ ἰδιωμάτων, ἀφρημένη τις φύσις, φερομένη ὑπὸ προσώπου, ὅπερ οὐδέποτε εἶναι πράγματι ἀνθρώπινον»¹. Ὅτι δὲ ἡ τοιαύτη κρίσις περὶ τοῦ Ἀθανασίου καὶ τῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι ἔξ ὀλοκλήρου ἡμαρτημένη μόλις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Διότι ὁ Ἀθανάσιος οὐδαμοῦ τῶν ἔργων αὐτοῦ παρουσιάζεται ἐχόμενος τοιαύτης δοκητικῆς περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ Shapland².

3. Ἐπίσης καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσης τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἔργων πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ Ἀθανασίου, ἀπλῆ καθ' ἑαυτὴν ἔνδειξις οὕσα, δὲν ἀποτελεῖ κριτήριον ἀλάθητον ἐφ' οὗ θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῶσιν ἀσφαλῆ συμπεράσματα περὶ τῆς μὴ γνησιότητος αὐτῶν. Διότι τό τε ὕφος καὶ ἡ γλῶσσα συγγραφέως τινὸς ἐξελίσσανται, πολλάκις δὲ καὶ ἡ διαφορὰ τῶν πραγματευομένων θεμάτων ἀπαιτεῖ καὶ ὕφος διάφορον καὶ γλῶσσαν ἀνάλογον πρὸν τὴν διαφορότητα τῶν συζητούμενων θεμάτων. Ἐὰν μάλιστα ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα, γραφέντα περὶ τὸ 371 ἢ 372, ἔγραψεν ὁ Ἀθανάσιος μετὰ 50 ὅλα ἔτη ἀφ' ὅτου ἤρξατο γράφω, ἦτοι μετὰ χρόνον ἀρκούντως μακρόν, σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ ὁποίου τό τε ὕφος καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἠδύνατο ἀναμφιβόλως νὰ ὑποστῶσιν αἰσθητὴν ἀλλαγὴν, αἱ διαφοραὶ ὕφους καὶ γλώσσης τῶν ἔργων τούτων πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὴν γλῶσσαν προγενεστέρων τοῦ Ἀθανασίου ἔργων δικαιολογοῦνται πλήρως.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου, παρὰ τὰς διαφορὰς ταύτας, αἱ ὁμοιότητες τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσης τῶν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἔργων πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὴν γλῶσσαν ἀποδεδειγμένως Ἀθανασιανῶν τοιούτων, εἶναι μεγαλύτεραι ἢ αἱ διαφοραί. Γενικῶς εἰπεῖν, ἡ ὅλη οἰκοδομὴ τοῦ λόγου, ἡ ἐπιχειρηματολογία καὶ ἡ μέθοδος ἀναιρέσεως τῶν κακοδοξιῶν τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως εἶναι ὅμοιαι πρὸς τὰς ἐν τοῖς κατὰ Ἀρειανῶν λόγοις ἀπαντώσας. Πρὸς τούτοις καὶ ὁ συγγραφεὺς τῶν δύο κατ' Ἀπολλιναρίου λόγων ἔχει τὴν αὐτὴν συναίσθησιν τῆς σπουδαιότητος, τοῦ κύρους καὶ τῆς αὐθεντίας αὐτοῦ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτου καὶ προμάχου τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἣν ἔχει καὶ ὁ συγγραφεὺς τῶν κατ' Ἀρειανῶν λόγων. Ἡ σφοδρότης ἐπίσης τοῦ ὕφους καὶ ἡ δξύτης μεθ' ὧν ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἐκφράζεται κατὰ τῶν αἰρετικῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀπολλιναρίου εἶναι χαρακτηριστικὰ ἀπαντῶντα καὶ εἰς ἄλλα τοῦ Ἀθανασίου πολεμικὰ ἔργα.

1. Stülken, Athanasiana σελ. 90 ἐξ. Hoss, Studien, σελ. 77 ἐξ., παρὰ Shapland, μν. ἔργ. σελ. 168 σημ. 5 (προηγούμενης σελίδος).

2. Shapland, ἐνθ. ἀν.

Πρὸς τοῖς ἄνωτέρω κοινοῖς χαρακτηριστικοῖς ὑπάρχει καὶ πολλή φιλο-
λογικὴ συγγένεια μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ Ἀθανασίου. Καὶ
δή, παρ' Ἀθανασίῳ εἶναι, ἰδιάζουσα ἢ χρῆσις τοῦ συνδέσμου «μὲν» ἐν τῇ
πρώτῃ εἰσαγωγικῇ προτάσει τῆς ἀρχῆς τῶν πλείστων ἔργων αὐτοῦ.¹ Ἡ αὐτὴ
χρῆσις τοῦ συνδέσμου τούτου ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ προτάσει τοῦ κατὰ
Ἀπολλιναρίου πρώτου λόγου,² ἣτις εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς μακρᾶς συνηθείας
τοῦ συγγραφέως ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν τῆς λέξεως ταύτης καὶ μαρτυρεῖ πως
περὶ τῆς φιλολογικῆς συγγενείας τοῦ ἔργου πρὸς τὰ Ἀθανασιανὰ ἔργα παρ'
οἷς ἀπαντᾷ ὁ αὐτὸς τρόπος συντάξεως.

Παραλλήλως πρὸς τὰ ὁμοιότητας συντάξεως ἀπαντᾷ καὶ ὁμοιότης ἐκ-
φράσεων ὡς καὶ ἡ χρῆσις ὁμοίων λεκτικῶν ὄρων, φορέων τῶν αὐτῶν ἰδεῶν
καὶ νοημάτων. Μεταξὺ πλείστων παραλλήλων χωρίων ὁμοίων οὐ μόνον κατὰ
τὴν ἔννοιαν, τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν χρῆσιν τῶν αὐτῶν γλωσσικῶν ὄρων,
ἀλλ' ἐν πολλοῖς καὶ κατὰ τὴν μορφήν τῆς ἐκφράσεως, παραθέτομεν ἐνταῦθα,
ὡς τὰ περισσότερον χαρακτηριστικά, τὰ ἀκόλουθα :

α) Ἀρ. II, 67. 26, 289 C : «πῶς δὲ εἴ-
περ κτίσμα ἦν ὁ Λόγος τὴν ἀπόφασιν τοῦ
θεοῦ λύσαι δυνατός ἦν», καὶ ἀφεῖναι τὴν
ἀμαρτίαν ;» καὶ Ἀρ. II, 67. 26, 292 A :
«Ὅν ἐστι κτίσμα οὐδὲ τῶν γενητῶν,
ἀλλ' ἴδιος Λόγος, καὶ εἰκὼν τῆς τοῦ Πα-
τρὸς οὐσίας, τοῦ καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀπο-
φνημαμένου καὶ ἀφιέντος μόνου τὰς ἀμαρ-
τίας. Ἐπειδὴ γὰρ εἴρηται ἐν τῷ Λόγῳ
Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ ἀκολούθως
δι' αὐτοῦ τοῦ Λόγου καὶ ἐν αὐτῷ ἢ ἐλευ-
θερία γίνεται».

Ἀπολλ. I, 14. 26, 1117 C : «Τῷ μὲν
γῆν εἰρηκός· Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπε-
λεύσῃ· καὶ οὕτω ὑποδέχεται φθορὰ τὸ
σῶμα, Δεσπότου ἀποφνημαμένου... Διὰ
τοῦτο χρεῖα γέγονε τοῦ ἀποφνημαμένου,
ἵνα αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ λύσῃ τὴν ἑαυτοῦ
ἀπόφασιν».

β) Ἐπιστ., 7. 26, 1061 B : «Ἀλλὰ μὴν
οὐ φαντασία ἢ σωτηρία ἡμῶν, οὐδὲ σώ-
ματος μόνου, ἀλλ' ὄλου τοῦ ἀνθρώπου,
ψυχῆς καὶ σώματος ἀληθῶς, ἢ σωτηρία
γέγονεν ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ». καί, Ἀντ.
τόμος, 7. 26, 804 B : «Ὅθεν γὰρ οἶον τε ἦν,
τοῦ Κυρίου δι' ἡμᾶς γενομένου ἀνθρώπου,
ἀνόητον εἶναι τὸ σῶμα αὐτοῦ, οὐδὲ σώμα-
τος μόνου, ἀλλὰ καὶ ψυχῆς ἐν αὐτῷ τῷ
Λόγῳ σωτηρία γέγονεν».

Ἀπόλλ. I, 15. 26, 1121 A 6 : «Τελείαν
τὴν σωτηρίαν κατεργάσῃται ὄλου τοῦ ἀν-
θρώπου, ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, ἵνα
τελεῖα ἦ καὶ ἡ ἀνάστασις».

1. Πρβλ. Βίος Ἀντωνίου, 1. 26, 420 B : «Ἀντώνιος γένος μὲν ἦν...» Ἐπιστολὴ
περὶ τῶν γενομένων ἐν Ἀρμίνῳ... 1. 26, 681 : «Ἐφθασε μὲν...» Κατὰ Ἀρειανῶν I,
1. 26, 12 : «Αἱ μὲν αἰρέσεις...» Κατὰ Ἀρειανῶν II, 1, 26, 145 D : «Ἐγὼ μὲν ὄμην...»
Κατὰ Ἑλλήνων, 1. 25, 4 A : «Ἡ μὲν περὶ τῆς θεοσεβείας...» Ἀπολογ. κατὰ Ἀρειαν-
ῶν, 1. 25, 248 A : «ἐγὼ μὲν ὄμην...» Ἐπισκ. Αἰγύπτου, 1. 25, 531 A : «Πάντα μὲν...»
Ἐπιστολὴ πρὸς Μοναχούς, 1. 25, 692 A : «Τῇ μὲν ἡμετέρῃ διαθέσει...» κ. ἄ.

2. Κατὰ Ἀπολλιν. I, 1. 26, 1095 : «Ὁ μὲν τρόπος...»

γ) Ἀρ. I, 42, 26, 100 A 4: «Οὐ γὰρ ἠλαττώθη ὁ Λόγος σῶμα λαβών».

Ἀπολλ. I, 12, 26, 1113 C 9: «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, οὐχ ἵνα ὁ Λόγος μηκέτι ᾗ Λόγος».

δ) Ἀρ. I, 49, 26, 113 B 14: *Διὰ τοῦτο Θεοῦ χρεία ἦν, ἵνα τοὺς ὑπὸ κατάραν γνησμένους αὐτὸς ἐλευθερώσῃ*».

Ἀπολλ. I, 14, 26, 1117 C 7; «*Διὰ τοῦτο χρεία γέγονε τοῦ ἀποφνημαμένου, ἵνα αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ λύσῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀπόφρασιν*».

ε) Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἔργου ποιεῖται χρῆσιν καὶ τοῦ ῥήματος *ἐπισπείρω*, οἷαν καὶ ὁ Ἀθανάσιος, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς κρυφίας καὶ δολίας ὑπὸ τοῦ διαβόλου σποραῖς τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ ψεύδους εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων¹.

Ἡ ταυτότης αὕτη λέξεων, ὄρων ἐκφράσεων καὶ ἐννοιῶν οὐδαμῶς δύνανται νὰ ᾖ συμπτωματικὴ καὶ τυχαία, μαρτυρεῖ δὲ καὶ αὕτη περὶ τῆς στενῆς φιλολογικῆς συγγενείας τῶν ἔργων τούτων πρὸς τὰ τούτοις συγκρινόμενα Ἀθανασιανὰ ἔργα. Ἰδιαιτάτα δέ, συγκρίνοντας τὰ ἔργα ἐκεῖνα τοῦ Ἀθανασίου, ἐν οἷς οὗτος ἀναιρεῖ ἀπολλιναριστικὰς διδασκαλίας, πρὸς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῶν κατ' Ἀπολλιναρίου λόγων, ἐν οἷς καὶ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἀναίρεσιν τῶν αὐτῶν δοξῶν τοῦ Ἀπολλιναρίου, διαπιστοῦμεν ὅτι ἡ ὁμοίότης αὕτη ὕφους, γλώσσης, ὄρων, ἐννοιῶν, ἐκφράσεων, λογικῆς μεθόδου καὶ ἐπιχειρημάτων ἀποβαίνει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μεγαλυτέρα, καταντῶσα ἔν τισι καὶ εἰς πλήρη ταυτότητα, αἴρουσαν καὶ τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

Ἐκ τῆς Πρὸς Ἐπίκτητον ἐπιστολῆς π.χ., ἧς ἡ γνησιότης παρ' οὐδενὸς ἀμφισβητεῖται, καὶ ἐκ τοῦ Κατὰ Ἀπολλιναρίου I, πληροφορούμεθα κατ' ἐκκλησιαστικῶς ἀπαράλλακτον τρόπον, ὅτι οἱ περὶ τὸν Ἀπολλινάριον ἐφοβοῦντο, ὅτι ἐὰν ἔλεγον «ἐκ τῆς Μαρίας εἶναι τὸ σῶμα», ὅπερ ἀνέλαβεν ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ, θὰ ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ δεχθῶσι «τετράδα ἀντὶ Τριάδος» ἐν τῇ θεότητι διὰ τὴν τοῦ σώματος προσθήκην². Πρὸς ἀποφυγὴν τούτου εἰσήγαγον τὴν ἡμαρτημένην γνώμην ὅτι ἡ σὰρξ τοῦ Λόγου ἐγένετο ὁμοούσιος αὐτῷ³, νομίζοντες ὅτι ὁμοούσιον ἐὰν εἴπωσι «τὸ σῶμα τῷ Λόγῳ μένει ἡ Τριάς Τριάς, οὐδὲν ξένον εἰς αὐτὴν ἐπιφερομένου τοῦ Λόγου»⁴. Αἱ κακοδοξαὶ αὗται ἀναιροῦνται ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν ἔργων τούτων διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων, φράσεων καὶ λογικῶν ἐπιχειρημάτων, ὡς δείκνυσι καὶ ἡ παραβολὴ τῶν ἔναντι ἀλλήλων παρατιθεμένων ἐνταῦθα σχετικῶν παραλλήλων χωρίων.

1. Πρβλ. Ἀπολλ. II, 26,1141B5 καὶ 1141A9 πρὸς τὰ, Ἀρ. I, 26,25Δ1, 26,13A8, 26,121C12, 26,33A12, 26,33A12, Ἀπολογία πρὸς Κωνστάντιον, 25,592A7, 641C1, πρὸς Ἐπισκ. Αἰγύπτου..., 25,544B5, 548A4, Ἀρ. III, 26,448A12, Βίος Ἀντωνίου, 26,881C1.

2. Ἐπίκτ., 8, 26,1064B,2, 26,1053A πρὸς ἃ πρβλ. Ἀπολλ. I, 12, 26,1113C.

3. Ἀπολλ. I, 10, 26,1109B.

4. Ἐπίκτ., 8, 26,1064B.

Ἐπίκτ., 2, 26, 1053 A: «Τίς δὲ τὴν ἀθέμειον ταύτην ἐπενόησεν ἀσέβειαν, ὥστε κἂν εἰς ἐνθύμησιν ἐλθεῖν καὶ εἰπεῖν, ὅτι ὁ λέγων ἐκ Μαρίας εἶναι τὸ Κυριακὸν σῶμα, οὐκ ἐτι Τριάδα, ἀλλὰ τετράδα ἐν τῇ θεότητι φρονεῖ»;

Ἐπίκτ., 4 26, 1056C: «Εἰ ὁμοούσιος ὁ Λόγος τῷ σώματι ἐκ γῆς ἔχοντι τὴν φύσιν, ὁμοούσιος δὲ ὁ Λόγος τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν τῶν Πατέρων ὁμολογίαν, ὁμοούσιος ἔσται καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ τῷ σώματι τῷ ἐκ τῆς γῆς γενομένῳ. Καὶ τί ἔτι μέμφεσθε τοῖς Ἀρειανοῖς λέγουσι τὸν Υἱὸν κτίσμα, λέγοντες αὐτοὶ καὶ τὸν Πατέρα ὁμοούσιον τοῖς κτίσμασι»;

Ἐπίκτ., 8, 26, 1064 B: «Ἐρυθριάσουσι δὲ μεγάλας οἱ ὅλας ἐνθυμηθέντες δύνασθαι ἀντὶ τῆς Τριάδος γενέσθαι τετράδα, εἰ λέγοιτο ἐκ τῆς Μαρίας εἶναι τὸ σῶμα. Ὁμοούσιον γὰρ ἂν εἴπωμεν, φασί, τὸ σῶμα τῷ Λόγῳ, τοῦ μένει ἢ Τριάς Τριάς, οὐδὲν ξένον εἰς αὐτὴν ἐπιφερομένου τοῦ Λόγου· ἂν δὲ ἀνθρώπινον εἴπωμεν τὸ ἐκ Μαρίας σῶμα, ἀνάγκη ξένου ὄντος κατ' οὐσίαν τοῦ σώματος καὶ ὄντος ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ τετράς ἀντὶ Τριάδος γίνεται διὰ τὴν τοῦ σώματος προσθήκην. 9. Ταῦτα οὕτω λέγοντες, οὐ νοοῦσιν, ὅπως ἑαυτοῖς περιπίπτουσι. Καὶ γὰρ κἂν μὴ ἐκ Μαρίας λέγωσι τὸ σῶμα, ἀλλ' ὁμοούσιον αὐτὸ τῷ Λόγῳ, οὐδὲν ἤττον... τοῦτο κατὰ τὴν ἑαυτῶν ἐννοίαν δειχθήσονται λέγοντες τετράδα. Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς κατὰ τοὺς Πατέρας ὁμοούσιος ὢν τῷ Πατρὶ, οὐκ ἔστιν αὐτὸς ὁ Πατὴρ, ἀλλὰ Υἱὸς πρὸς Πατέρα λέγεται ὁμοούσιος· οὕτω τὸ ὁμοούσιον σῶμα τοῦ Λόγου οὐκ ἔστιν αὐτὸς ὁ Λόγος, ἀλλ' ἕτερον πρὸς τὸν Λόγον, ἕτερου δ' ὄντος, κατ' αὐτοῦς ἔσται ἢ αὐτῶν Τριάς τετράς. Οὐ γὰρ ἡ ἀληθινὴ Τριάς δέχεται προσθήκην ἀλλ' ἢ παρ' αὐτῶν ἐπινενομημένη».

Ἐπίκτ., 9, 26, 1065 A: «Καὶ πῶς ἔτι Χριστιανοί, οἱ ἕτερον παρὰ τὸν ὄντα Θεὸν ἐπινοοῦντες;... Εἶ, διὰ τὸ εἶναι καὶ λέ-

Ἀπολλ. I, 12, 26, 1113 C: «Εἰ δ' οὕτω καὶ τὸν Υἱὸν ὁμολογεῖται ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς τὴν σάρκα τὴν παθοῦσαν. Καὶ τί ἔτι ἡμᾶς μέμφεσθε, ὡς τετράδα ἀντὶ Τριάδος λέγοντας, αὐτοὶ τετράδα ἀντὶ Τριάδος καὶ ἄκοντες ὁμολογοῦντες, λέγοντες ὁμοούσιον εἶναι τῇ Τριάδι τὴν σάρκα»;

Ἀπολλ. I, 10, 26, 1109 B: «Ἄλλὰ λέγετε· Ὁμοούσιος γέγονε τοῦ Λόγου ἢ σάρξ. Πῶς γέγονεν ὁμοούσιος; Ἐπάτε· Λόγος γέγονεν, ἀλλὰ καὶ Πνεῦμα γέγονεν. Εἰ δ' ὅλως γίνεται θεότης ἐκ μεταποιήσεως ἢ μὴ φύσει οὕσα θεότης, τί τοίνυν πέμφεσθε Ἀρειανοῖς ταύτην περὶ τοῦ Λόγου προβαλλομένους τὴν ἐννοίαν»;

Ἀπολλ., 9, 26, 1108 C ἐξ.: «Ἡμεῖς τὸν ἐκ Μαρίας λέγομεν ὁμοούσιον τοῦ Πατρός... Πῶς οὖν ταῦτα λέγοντες οὐκ ἐρυθριάτε τὴν σάρκα, τὴν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ γενεαλογουμένην, ὁμοούσιον τοῦ Λόγου ἀποφαινόμενοι; Ἡ πάλιν, ὡς ἔφαμεν, ἀνοήτως ταῦτα λέγετε, οὐ νοοῦντες, ὅτι τὸ ὁμοούσιον τὴν μὲν ταυτότητα τῆς φύσεως ἔχει, τὴν δὲ ἰδίαν τελειότητα ἐπιδεικνυται. Ὡσπερ γὰρ ὁ Υἱὸς, ὁμοούσιος πρὸς τὸν Πατέρα ὁμολογούμενος, τέλειον πρὸς τέλειον ὁμολογεῖται, καθὰ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ὁμοούσιος γὰρ ἢ Τριάς. Δώσατε οὖν καὶ τῇ ὁμοουσίῳ σαρκὶ τὴν τελειότητα πρὸς τῇ τοῦ Λόγου τελειότητι· ἔσται δὲ καθ' ὑμᾶς τετράς ἀντὶ Τριάδος καταγελλομένη».

Ἀπολλ. I, 12, 26, 1113B: «Εἰ δὲ ὁμοούσιος τοῦ Λόγου ἢ σάρξ καὶ συναϊδιος ἐκ τούτου ἐρεῖτε καὶ τὰ κτίματα συναϊ-

γενεθαι ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἐκ Μαρίας εἶ-
ναι καὶ ἀνθρώπινον τὸ σῶμα τοῦ Σωτή-
ρος, νομίζουσιν ἀντὶ Τριάδος τετράδα
λέγεσθαι, ὡς προσθήκης γενομένης διὰ
τὸ σῶμα, πολὺ πλανῶνται τὸ ποίημα συν-
εξισοῦντες τῷ ποιητῇ».

Παράβαλε ἐπίσης :

Ἐπικ., 4. 26, 1057A8 : «Πάσης γὰρ
αἰρέσεως πλέον εἰς ἀσέβειαν ἐξεκλίνετε».

Ἐπικ., 6. 26, 1060C : «Αὐτὸς ἦν
ὁ πάσχων καὶ μὴ πάσχων· πάσχων μὲν,
ὅτι τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἔπασχε σῶμα καὶ ἐν
αὐτῷ τῷ πάσχοντι ἦν· μὴ πάσχων δέ, ὅτι
τῇ φύσει Θεὸς ὢν ὁ Λόγος ἀπαθής ἐστι».

Ἐπικ., 7. 26, 1061B1 : «Οὐδὲ σῶμα-
τος μόνου, ἀλλ' ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, ψυ-
χῆς καὶ σώματος ἀληθῶς, ἡ σωτηρία
γένονεν».

Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν παραλλήλων τούτων χωρίων διαπιστοῦνται α) ἀπόλυτος ταυτότης ἐννοιῶν, β) ἡ αὐτὴ λογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μέθοδος ἀναι-
ρέσεως τῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν εἰς ἃς ταῦτα ἀναφέρονται, καὶ γ) ταυτό-
σημοι καὶ ἐν πολλοῖς ταυτόλεκτοι ἐκφράσεις ὡς αἱ ἐπόμεναι :

Ἐκ τῆς πρὸς Ἐπικ. ἐπιστολῆς.

Οὐκέτι Τριάδα ἀλλὰ τετράδα ἐν τῇ
θεότητι φρονεῖ.

Τί ἐτι μέμφεσθε τοῖς Ἀρειανοῖς λέ-
γουσι τὸν Υἱὸν κτίσμα ;

Ὅμοοῦσιος δὲ ὁ Λόγος κατὰ τὴν τῶν
Πατέρων ὁμολογίαν· καὶ

Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς κατὰ τοὺς Πατέρας
λέγεται ὁμοοῦσιος.

Κατ' αὐτοὺς ἐσται ἡ αὐτῶν Τριάς
τετράς.

Καὶ πῶς ἐτι Χριστιανοί, οἱ ἕτερον
παρὰ τὸν ὄντα Θεὸν ἐπινοοῦντες ;

Ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς καὶ σώ-
ματος.

Αὐτὸς ἦν ὁ πάσχων καὶ μὴ πάσχων.

Ὅμοοῦσιον σῶμα τοῦ Λόγου.

καὶ πλεῖσται ἄλλαι.

Κατὰ ταῦτα καὶ τὸ ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσης ἐπι-
χείρημα οὐδαμῶς ἄγει εἰς τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατέληξαν οἱ τὴν γνησιό-

δια τῷ τὰ πάντα κτίσαντι Θεῷ. Καὶ πῶς
ἐτι Χριστιανοί, οἱ τοιαύταις συμπλεκόμε-
νοι στραγγαλιαῖς ;».

Ἀπολλ. I, 11. 26, 1112B9 : «Καὶ γεγό-
ναιτε ἀσεβέστεροι πάντων αἰρετικῶν».

Ἀπολλ. I, 11. 36, 1112C : «Αὐτὸς ἐστὶν
ὁ παθὼν καὶ μὴ παθὼν· τῇ θεϊκῇ φύσει
ἀπαθής καὶ ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος, τῇ
δὲ σαρκὶ παθὼν».

Ἀπολλ. I, 15. 26, 1121A6 : «Ἴνα τε-
λείαν τὴν σωτηρίαν κατεργάσῃται ὅλου
τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς λογικῆς καὶ σώ-
ματος».

Ἐκ τοῦ κατ' Ἀπολλ. I.

Τί ἐτι μέμφεσθε ἡμᾶς, ὡς τετράδα
ἀντὶ Τριάδος λέγοντας ;

Τί τοίνυν μέμφεσθε Ἀρειανοῖς ταύτην
περὶ τοῦ Λόγου προβαλομένοις τὴν ἔννοιαν ;

Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς ὁμοοῦσιος πρὸς τὸν
Πατέρα ὁμολογεῖται.

Ἔσται δὲ καθ' ἡμᾶς τετράς ἀντὶ
Τριάδος.

Καὶ πῶς ἐτι Χριστιανοί, οἱ τοιαύταις
συμπλεκόμενοι στραγγολιαῖς ;

Ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς λογικῆς
καὶ σώματος.

Αὐτὸς ἐστὶν ὁ παθὼν καὶ μὴ παθὼν.

Ὅμοοῦσιος γέγονε τοῦ Λόγου ἢ σάρξ.

τητα τοῦ ἔργου ἀρνούμενοι. Τοῦναντίον μάλιστα, αἱ παρὰ τὰς φαινομενικάς διαφορὰς σημειωθείσαι φιλολογικαὶ ὁμοιότητες αὐτοῦ πρὸς ἄλλα ὁμολογούμενως Ἐθνασιανὰ ἔργα, αἵτινες ἐνίοτε καταντῶσι καὶ εἰς πλήρη ταυτότητα, προϋποθέτουσιν ἀναγκαίως καὶ πάσης ἀντιλογίας ἐπέκεινα τὸν Μ. Ἐθνασιον ὡς συγγραφέα αὐτοῦ, οὐδαμῶς ἄλλως δυνάμεναι νὰ ἐξηγηθῶσιν.

4. Ἀπομένει ἤδη νὰ ἐξετασθῇ τὸ τελευταῖον καὶ σοβαρώτερον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου, ὅτι δηλαδὴ εἰς ἀμφοτέρω τὰ βιβλία ταῦτα πολεμοῦνται διδασκαλῖαι, ἃς ὁ Ἐθνασιος ἀνέπτυξε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐθνασίου, ἐφ' οὗ κυρίως ὁ Dräseke θεμελιοῖ τὸ περὶ μὴ γνησιότητος αὐτῶν συμπέρασμα αὐτοῦ¹.

Τῶ ὄντι καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα βιβλία πολεμοῦνται διδασκαλῖαι τοῦ Ἐθνασίου ἀναπτυχθεῖσαι κατ' ἀμφοτέρας τὰς φάσεις τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ. Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ ὁ Ἐθνασιος ἐδίδασκε «μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένην», ἐνωῶν διὰ τῆς ἐκφράσεως ταύτης, ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀνέλαβε μόνον ἀνθρώπινον σῶμα ἄνευ ψυχῆς. Ἡ δευτέρα φάσις ἀποτελεῖ τροποποίησιν τῆς πρώτης τοιαύτης, τὸ δὲ νέον ἐν αὐτῇ εἶναι ἢ κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀποδοχὴ ὑπ' αὐτοῦ τριχοτομίας (σώματος, ἀλόγου ψυχῆς, καὶ νοῦ) ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, συμφώνως τῇ ὁποίᾳ ἐδίδασκεν, ὅτι μετὰ τῆς θείας τοῦ Λόγου φύσεως ἠνώθη ἡ ἀνθρωπίνη σὰρξ (= σῶμα καὶ ψυχὴ) ἄνευ τοῦ νοῦ, οὕτινος τὴν θέσιν κατέλαβεν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὡς νοῦς ἐπουράνιος². Ὅτι ὁμοῦς ἡ δευτέρα αὕτη φάσις τῆς Ἐθνασιολογικῆς αἰρέσεως ἤρχισε διαμορφουμένη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐθνασίου καὶ οὐχὶ πρὸ αὐτοῦ εἶναι ὑπόθεσις ἐντελῶς αὐθαίρετος μὴ δυναμένη ἀναντιρρήτως νὰ ἀποδειχθῇ. Διότι τὰ κυριώτερα τῶν ἔργων τοῦ Ἐθνασίου ἀπωλέσθησαν, τοῦ δὲ ἔργου, ὅπερ ἔχει ὑπ' ὄψιν ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἐκ τοῦ ὁποίου παραθέτει διδασκαλίας, ἃς εἶτα ἀναιρεῖ³, οὔτε ὁ τίτλος μνημονεύεται οὔτε ὁ συγγραφεὺς, εἶναι δὲ ἄγνωστος καὶ ὁ χρόνος συγγραφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐλαχίστων γνωστῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, καὶ τῶν ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων περισωθέντων ἀποσπασμάτων τῶν ἀπωλεσθέντων τοιοῦτων⁴, οὐδὲν τοιοῦτο συμπέρασμα δύναται νὰ στηριχθῇ. Ὅπως τοῦναντίον, ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωρίζομεν, ὅτι τὴν τριχοτομίαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἣτις ἐξελήφθη ὡς ἐμφανισθεῖσα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐθνασίου, εἶχεν ἤδη πολὺ

1. Stülken, μν. ἔργ. σελ. 73.

2. Δ. Μπαλάνου, μν. ἔργ. σελ. 413. Β. Στεφανίδου, μν. ἔργ. σελ. 19 σημ. 1.

3. Η. Lietzmann, μν. ἔργ. σελ. 89. Ὁ Lietzmann φρονεῖ, ὅτι τὰ χωρία Ἐθνασίου, I, 2, Ἐθνασίου, II, 6, 7, 8, 9 καὶ 11 εἶναι κατὰ λέξιν παραθέσεις ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος τούτου ἔργου.

4. Τὰ εὐρισκόμενα ἔργα καὶ ἀποσπάσματα ἔργων τοῦ Ἐθνασίου συνέλεξε καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ Lietzmann εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἔργον αὐτοῦ.

πρὸ αὐτοῦ προαγάγει εἰς τὸ μέσον ὁ Ἀπολλινάριος¹. Καὶ δὴ, ἐκ μὲν τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνόδου τοῦ 362 μανθάνομεν, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος, συγκαλέσας τὴν σύνοδον ταύτην, ἀνεθεμάτισε «τὸν ἄνον» Ἀπολλινάριον καὶ τὴν σάρκα τοῦ Κυρίου ἡμῶν *ἐμψυχον, νοεράν, λογικήν*, κατὰ τοὺς παλαιοὺς Πατέρας εὐσεβῶς ἀνεκήρυξεν². Ἡ πληροφορία αὕτη, ὑπαινισσομένη ἀμφοτέρως τὰς φάσεις τῆς Ἀπολλιναριστικῆς αἰρέσεως, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἔνδειξις τις, ἀλλ' τοῦτ' αὐτὸ ἀδιάσειστος ἀπόδειξις, ὅτι ἡ δευτέρα φάσις αὐτῆς εἶχεν ἀρχίσει νὰ διαμορφοῦται ἤδη πολὺ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀθανασίου, καὶ δὴ πρὸ τοῦ 362. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων τοῦ Ἀθανασίου, ἐν οἷς οὗτος συνεπτυγμένως μνημονεύει καὶ ἀναιρεῖ πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς αἰρέσεως, καὶ δὴ τὴν τριχοτομίαν³, ἅτινα ἐν πλάτει ἀναιροῦνται ἐν τῷ κατὰ Ἀπολλιναρίου ἔργῳ. Οὐδαμῶς ἄρα εὐσταθεῖ καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο. Καὶ αὐτὸς ἄλλως τε ὁ Stülken, μὴ ἀποδίδων πολλὴν σημασίαν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐπὶ τῶν ἄλλων λόγων, οἵτινες ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω, θεμελιεῖ τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ περὶ τῆς μὴ γνησιότητος τοῦ ἔργου. Μὴ ὦν ὅμως καὶ περὶ τούτου ἀπολύτως βέβαιος δὲ ἀποκλείει ἐντελῶς τὴν πιθανότητα τῆς γνησιότητος αὐτοῦ δεχόμενος, ὅτι ἀμφοτέρω τὰ βιβλία ταῦτα μόλις θὰ ἠδύναντο νὰ ἀξιῶσιν τὸ ὄνομα «Dubia»⁴.

Ἐπεὶ τῆς αὐθεντικότητος τοῦ ἔργου συνηγοροῦσι, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐσωτερικῶν λόγων, καὶ ἑξωτερικαὶ μαρτυρίαι, καὶ δὴ καὶ σπουδαιόταται. Οὕτω ἐκ μὲν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων οἱ Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως⁵ Ἰωάννης Μαξέντιος⁶, Λεόντιος Βυζάντιος (ὁ Ἐρμημίτης)⁷, Ἰουστινιανὸς⁸ καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς⁹ ἀποδίδουσι τὸ ἔργον εἰς τὸν Ἀθανάσιον, οὐδεὶς δὲ ἀμφισβητεῖ τὴν γνησιότητα αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν Συνόδων ἡ Ἐκτη Οἰκουμενικὴ ἐν Κωνπόλει τῷ 680 παραθέτει εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς 8ης Πράξεως αὐτῆς πλήρη τὰ κεφάλαια 2, 6, 9 καὶ 10 τοῦ «Κατὰ Ἀπολλιναρίου δευτέρου λόγου», σημειοῦσα ρητῶς, ὅτι οὗτος εἶναι ἔργον «τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου».

1. Καὶ ὁ κ. Β. Στεφανίδης δέχεται, ὅτι ὁ Ἀπολλινάριος τὸ τρισύνθητον εἶχεν ἤδη ἀποδεχθῆ πρὸ τοῦ 374 (Ἐκκλ. Ἰστ. σελ. 191).

2. Mansi, T. III, σελ. 357B.

3. Ἀγτ. τόμ., 7. 26,804B. Περὶ τῶν ἀξόμων, 26,1328B10: «Τέλειον σῶμα ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, λέγω δὲ *ἐμψυχον καὶ ἔνονον*» καὶ οὐ καθάπερ ὁ αἰρετικὸς Ἀπολλινάριος ἔλεγεν, ὅτι σῶμα μόνον ἀνελάβετο».

4. Μν. ἔργ. σελ. 75.

5. Λόγος εἰς τὴν δευτέραν σύνοδον τῆς Κωνπόλεως, ὄρα Montfaucon, παρὰ Migne, P. G. 36, 1092.

6. Montfaucon, ἔνθ. ἀν. καὶ Migne 86¹, 798C (ἄνευ τίτλου).

7. Migne, 86 I, 1260D10.

8. Migne 86¹, 1108B.

9. Περὶ τῶν ἐν Χριστῷ δύο θελ. κη'. Migne, 95,161A13. Περὶ ὁρθ. πίστεως βιβλ. III, κγ'. 94,1089B9.

σίου»¹. Ἡ αὐτὴ σύνοδος ἐν τῇ αὐτῇ πράξει αὐτῆς παραθέτει ἐπίσης χωρίον «τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας καὶ ἐκ τοῦ Περί ἐνανθρωπήσεως λόγου καὶ κατὰ Ἀπολλιναρίου», ἥτοι ἐκ τοῦ Κατ' Ἀπολλ. Γ'. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ πρώτου λόγου παραθέτει ἕτερον χωρίον εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς 10ης Πράξεως αὐτῆς². Καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐπίσης ἡ σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ τοῦ ἔτους 649 γνωρίζει καὶ χρησιμοποιεῖ τὸ ἔργον ὡς Ἀθανασιανόν³, ὡς θὰ ἴδωμεν. Ἐχομεν ἐπομένως, ἐκτὸς τῶν μαρτυριῶν σπουδαιοτάτων Ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, καὶ μαρτυρίας δύο Συνόδων, μιᾶς Οἰκομενικῆς καὶ μιᾶς Τοπικῆς, περὶ τῆς γνησιότητος ἀμφοτέρων τῶν λόγων, ἃς βεβαίως δὲν δυνάμεθα ἀσυζητητὶ νὰ ἀγνοήσωμεν. Ἐκ τῶν πρακτικῶν μάλιστα τῆς Ἑκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου πληροφοροῦμεθα, ὅτι αἱ βίβλοι «τῶν ἁγίων καὶ ἐκκρίτων Πατέρων» ἐφυλλάσσοντο εἰς τὰ Πατριαρχεῖα ὑπὸ εἰδικῶς πρὸς τοῦτο διωρισμένου χαρτοφύλακος⁴. Εἶναι ἐκ τούτου προφανές, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἤρχισε λίαν ἐνωρὶς νὰ καταρτίζη συλλογὰς τῶν συγγραμμάτων τῶν μεγάλων αὐτῆς Πατέρων ἅμα τῇ ἐκδόσει καὶ κυκλοφορίᾳ αὐτῶν, ἐλέγχουσα δὲ πρῶτον τὴν γνησιότητα αὐτῶν διησφάλιζεν εἶτα διὰ τοῦ κύρους αὐτῆς καὶ ἐφύλασσε αὐτὰς εἰς ἰδίας ἐν τοῖς εὐαγέσι Πατριαρχείοις βιβλιοθήκας τῇ μερίμνῃ εἰδικοῦ χαρτοφύλακος συντηρουμένας, ἵνα ἡ ἀσφαλὴς ἀπὸ τοῦ κινδύνου νοθείας ἢ παραποιήσεως αὐτῶν ἐκ μέρους τῶν αἰρετικῶν, οἵτινες λίαν ἐνωρὶς ἐχρησιμοποίησαν τὴν μέθοδον ταύτην πρὸς εὐκολωτέραν διάδοσιν τῶν κακοδοξιῶν αὐτῶν. Εἶναι δὲ λίαν χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου σημειοῦται ρητῶς: «ὁ θεοφιλέστατος διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ» Γεώργιος ἐνετάλη νὰ προσκομίσῃ «τὰς τοιαύτας τῶν ἁγίων καὶ ἐκκρίτων Πατέρων ἐκ τοῦ εὐαγοῦς Πατριαρχείου βίβλους», προφανῶς ἵνα ἡ σύνοδος καταστήσῃ σαφές ὅτι αἱ προσκομισθεῖσαι βίβλοι ἦσαν ἔργα τοῦ προμάχου τῆς ὀρθῆς πίστεως Ἀθανασίου, γνήσια καὶ οὐχὶ ψευδεπίγραφα. Ἡ σύνοδος λοιπὸν αὕτη, προβάλλουσα τὰς χρήσεις ταύτας ἐκ τῶν Κατὰ Ἀπολλιναρίου λόγων, ἦτο ἀπολύτως βεβαία περὶ τῆς ἀuthεντικότητος αὐτῶν, οὗ ἕνεκα καὶ τόσον εὐρέως χρησιμοποιεῖ αὐτούς.

Οὐδὲ δύναται νὰ χρησιμοποιῆται πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ συμπέρασματος τούτου τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ὁ Κύριλλος προέβαλεν εἰς τὴν ἐν Ἐφέσῳ Τρίτην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τὴν ἔκφρασιν «μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένην», ἣν, ὡς ὑπετέθη, παρέλαβεν ἐκ τοῦ «Περὶ σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου» τοῦ Ἀπολλιναρίου, ὃν ἐπίστευεν ὡς ἔργον τοῦ Ἀθανασίου. Διότι,

1. Mansi, T. 11, σελ. 360, 361, 364, 365.

2. Αὐτόθι, σελ. 368.

3. Αὐτόθι, σελ. 421A.

4. Mansi, T. 10, σελ. 1101E.

5. Πράξις 8η, Mansi, T. 11, σελ. 360.

εἶ καὶ ἡ ἔκφρασις αὕτη ἀπαντᾷ εἰς ἔργα τοῦ Ἀπολλιναρίου¹ οὐδόλως εἶναι ἀπίθανον νὰ παρέλαβεν αὐτὴν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπολλινάριος ἀπὸ ὀρθόδοξους κύκλους, ἦν βραδύτερον ἠρμήνευσε κατὰ τὴν ἰδίαν αἴρεσιν. Διότι, τῷ ὄντι, ἡ ἔκφρασις αὕτη εἶναι δεκτικὴ περισσοτέρων τῆς μιᾶς ἐρμηνειῶν, καὶ οὕτω ἠδύνατο νὰ ποιῶσι χρῆσιν αὐτῆς τόσον οἱ ὀρθόδοξοι, ὅσον καὶ ὁ Ἀπολλινάριος, καὶ οἱ Μονοφυσῖται βραδύτερον. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐννοίας τῆς ἐκφράσεως κατὰ τὸν Ἀπολλινάριον ἐλέχθησαν ἤδη τὰ δέοντα. Τὴν δὲ ὀρθόδοξον ἐρμηνείαν αὐτῆς παρέχει εἰς ἡμᾶς αὐτὸς ὁ Κύριλλος εἰς τὴν πρὸς Σούρκενον ἐπιστολὴν αὐτοῦ, ἐν ἣ ἔξηγεῖ: «Εἰ μὲν γὰρ μίαν φύσιν εἰπόντες τοῦ Θεοῦ Λόγου, σεσιγηκάμεν τό, σεσαρκωμένην», ἠθέλομεν ἐρωτηθῆ· «ποῦ τὸ τέλειον ἐν ἀνθρωπότητι, ἢ πῶς ὑφέστηκεν ἡ καθ' ἡμᾶς οὐσία; Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἐν ἀνθρωπότητι τελειότης, καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς οὐσίας ἡ δῆλωσις εἰσκεκόμισται διὰ τὸ λέγειν σεσαρκωμένην...»². Δηλαδή, διὰ μὲν τοῦ, «μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου», ἐνόει ὁ Κύριλλος τὴν θείαν καὶ τελείαν τοῦ Λόγου φύσιν, διὰ δὲ τοῦ, «σεσαρκωμένην», τὴν τελείαν ἀνθρωπίναν φύσιν, καὶ διὰ τῆς ὅλης ἐκφράσεως, ἀμφοτέρας τὰς φύσεις εἰς ἓν πρόσωπον ἐν τῷ Χριστῷ ἀσυγχύτως ἠνωμένας³. Ὅτι δ' οὕτως ἔχουσι τὰ περὶ τῆς χρήσεως τῆς ἐκφράσεως ταύτης δεικνύται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, καίτοι, καθὰ γνωρίζομεν, ἡ ἔκφρασις αὕτη ἦτο ἐν χρήσει ἤδη ἐν Ἀπολλιναριστικοῖς κύκλοις, εἰς τοὺς Κατ' Ἀπολλιναρίου λόγους, ἐνῶ ἀναιρεῖται ἡ Ἀπολλιναρστικὴ τῆς ἐκφράσεως ἐννοία καὶ παρατίθεται ἡ ὀρθόδοξος αὐτῆς ἐρμηνεία⁴, ἡ ἔκφρασις οὐδόλως μνημονεύεται ὡς μὴ ὀρθόδοξος, ὡς γίνεται περὶ πλείστων ἄλλων ἐκφράσεων. Ἐκτὸς τούτων, κατὰ τοῦ «Περὶ σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου» ἔργου ἑνωρὶς ἠγέθησαν ὑπόνοιαι καὶ ἀντιρρήσεις, ὡς πληροφορεῖ ἡμᾶς Λεόντιος ὁ Βυζάντιος⁵, ἐνῶ κατὰ τῆς γνησιότητος τοῦ «Κατὰ Ἀπολλιναρίου λόγοι δύο» οὐδεμία οὐδαμόθεν προεβλήθη ἀντίρρησης, ὑπάρχουσι δὲ τοῦναντίον καὶ τόσαι ὑπὲρ αὐτῆς μαρτυρίαι.

1. Περὶ σαρκ. τοῦ Θεοῦ Λόγου, Migne, 28, 28 A. Ὁμολογία πρὸς Ἰοβιανόν, 1, παρὰ Lietzmann, μν. ἔργ. σελ. 251.

2. Παρὰ Λεοντίῳ Βυζαντίῳ Migne, 86 I, 1253 A.

3. Τῆς ἐκφράσεως ταύτης ἐποιήσατο ὀρθόδοξον χρῆσιν ὀλίγον βραδύτερον καὶ ὁ Φλαβιανὸς Κ)πόλεως ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Ρώμης Λέοντα, ἐν ἣ ἀπαντᾷ σκετικῶς τὰ ἀκόλουθα: «Καὶ γὰρ ἐν δύο φύσεσιν ὁμολογοῦντες τὸν Χριστὸν μετὰ τὴν σάρκωσιν καὶ ἐνανθρώπησιν, ἐν μιᾷ ὑποστάσει καὶ ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἓνα Χριστὸν ὁμολογοῦμεν, καὶ μίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου φύσιν σεσαρκωμένην καὶ ἐνανθρώπησαν λέγειν οὐκ ἀρνούμεθα (Mansi, T. 6, 541 B). Ὁρθόδοξον χρῆσιν ποιεῖται τῆς ἐκφράσεως καὶ I. Δαμασκηνός, Ἐκθ. ὀρθ. πίστ. ζ'. παρὰ Migne, 94, 1102 B.

4. Πρβλ. Ἀπολλ. I, 10, 26, 1109 B καὶ II, 10, 26, 1148 C.

5. Ἐνθ. ἀν σελ. 1253 C. Εἶναι ἄξιον ἰδιατέρας σημασίας τὸ γεγονός, ὅτι ὁ συγγραφεὺς οὗτος διέγνωσεν ἀφ' ἑνὸς τὴν πλαστότητα τοῦ Περὶ σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, μαρτυρεῖ δ' ἀφ' ἑτέρου, περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ Κατ' Ἀπολλιναρίου λόγου δύο.

Οὐ μόνον ἐν Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Δύσει τὸ ἔργον εἶναι γνωστὸν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὡς γνήσιον τοῦ Ἀθανασίου ἔργον. Οὕτω, ὡς ἦδη ἐλέχθη, ἡ Σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ τοῦ 649 παραθέτει εἰς τὰ πρακτικὰ αὐτῆς τὸ χωρίον Κατὰ Ἀπολλιναρίου II, 18, εἶναι ὅμως ἄξιον πολλῆς προσοχῆς τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Συνόδου ταύτης παρατίθεται τὸ χωρίον ὡσεὶ προερχόμενον «ἐκ τῆς πρὸς Ἀντιοχεῖς δογματικῆς Ἐπιστολῆς» τοῦ Ἀθανασίου. Τοῦτο βεβαίως ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον πρόβλημα οὐχὶ ὅμως καὶ ἐνδειξὴν τινὰ ἢ ἀπόδειξιν κατὰ τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου, ὡς φρονεῖ ὁ Hoss¹. Παραθέτομεν τὸ χωρίον ὅπως εὑρηται εἰς τὸν Κατ' Ἀπολλιναρίου δεῦτερον λόγον, ἀφ' ἑνός, καὶ ὅπως ἀναγινώσκωμεν αὐτὸ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τοῦ Λατερανοῦ, ἀφ' ἑτέρου, ἵνα ἡ εὐκολοτέρα ἡ σύγκρισις.

¹ Απολλ. II, 18, 25, 1164B: «Διὰ τοῦτο θεολογεῖται μὲν ὁ Λόγος, γενεαλογεῖται δὲ ἄνθρωπος, ἵνα πρὸς τὰ ἑκάτερα ἢ ὁ αὐτὸς φυσικῶς καὶ ἀληθῶς. Θεὸς μὲν τῇ ἀιδιότητι τῆς θεότητος καὶ τῇ δημιουργίᾳ τῆς κτίσεως· ἄνθρωπος δὲ πρὸς τῇ γεννήσει τῇ ἐκ γυναικὸς καὶ τῇ αὐξήσει τῆς ἡλικίας. Καὶ Θεὸς μὲν πρὸς ταῖς ζωτικαῖς εὐεργεσίαις, καὶ δυνατὸς ταῖς θαυματουργίαις· ἄνθρωπος δὲ πρὸς ταῖς ὁμοιοτρόποις συμπαθείαις καὶ ταῖς καθ' ἡμᾶς ἀσθενείαις».

Mansi, T. 10, 1101 E ἐξ.: «Τοῦ αὐτοῦ (Ἀθανασίου) ἐκ τῆς πρὸς Ἀντιοχεῖς δογματικῆς ἐπιστολῆς. Διὰ τοῦτο θεολογεῖται μὲν ὁ Λόγος, γενεαλογεῖται δὲ ὁ ἄνθρωπος, ἵνα πρὸς ἑκάτερα εἴη ὁ αὐτὸς φυσικῶς καὶ ἀληθῶς. Θεὸς μὲν πρὸς τῇ δημιουργίᾳ τῆς κτίσεως, ἄνθρωπος δὲ πρὸς τῇ γεννήσει τῇ ἐκ γυναικὸς καὶ τῇ αὐξήσει τῆς ἡλικίας. Καὶ Θεὸς μὲν πρὸς ταῖς ζωτικαῖς ἐνεργείαις, ἄνθρωπος δὲ πρὸς ταῖς ὁμοιοτρόποις συμπαθείαις καὶ ταῖς καθ' ἡμᾶς ἀσθενείαις».

Ἀπλῇ παραβολῇ ἀμφοτέρων τῶν γραφῶν δείκνυσιν. ἔκτος τῆς σημειωθεῖσης διαφορᾶς ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν, καὶ διαφορᾶς τινὰς γραφῆς καὶ κειμένου. Οὕτω ἡ λέξις «δημιουργία» εἰς τὰ πρακτικὰ γράφεται «δημιουργεῖα»· τὸ ρῆμα τῆς προτάσεως «ἵνα πρὸς ἑκάτερα ἢ» ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ «εἶη», καὶ ἡ λέξις «εὐεργεσίαις» διὰ τῆς «ἐνεργείαις», ἔλλειπει δὲ ἀπὸ τοῦ πρώτου κειμένου τὸ ὀριστικὸν ἄρθρον πρὸ τῆς λέξεως «ἄνθρωπος» τῆς προτάσεως «γενεολογεῖται δὲ (ὁ) ἄνθρωπος», ἀπὸ δὲ τοῦ δευτέρου κειμένου ὁλόκληρος ἡ φράσις «καὶ δυνατὸς ταῖς θαυματουργίαις».

Ἐν ὄψει τῶν διαφορῶν τούτων, καὶ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι εἰς τὴν μοναδικὴν πρὸς Ἀντιοχεῖς ἐπιστολὴν τοῦ Ἀθανασίου, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρὸς Ἀντιοχεῖς τόμος», ἔλλειπει ἔντελῶς τὸ χωρίον, οὐδὲ ὑπάρχει θέσις δι' αὐτὸ ἐν αὐτῇ, δύο λύσεις τοῦ προβλήματος παρουσιάζονται δυναταί.

1ον. Ὁ κατ' Ἀπολλιναρίου δεῦτερος λόγος ἐγράφη κατ' ἄρχας ὡς ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας εἰς ἀπάντησιν ἐρωτήματος αὐτῆς προβαλλούσης πιθανῶς πρὸς λύσιν ἀπορίας, ἧς ἐγέννησεν εἴτε ὁ πρῶτος

1. Παρὰ Lietzmann, μν. ἔργ. σελ. 88.

Κατ' Ἀπολλιναρίου λόγος, εἴτε ἄλλη τις σχετικὴ πρὸς τὴν Ἀπολλινοριστικὴν αἵρεσιν ἀφορμὴ, καὶ οὕτω ὡς ἐπιστολὴ τοῦ Ἀθανασίου πρὸς Ἀντιοχεῖς ἦτο οὗτος γνωστός εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ Λατερανοῦ. Ἄλλ' ἡ λύσις αὕτη, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως πιθανή, παρουσιάζει καὶ δυσκολίας. Διότι, δεχόμενοι τὴν λύσιν ταύτην, οφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ ὡς ἄνω σημειωθεῖσαι διαφοραὶ τῶν δύο κειμένων εἶναι ἀντιγραφικαὶ ἀβλεψίαι. Ἄλλ' εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῇ τις, ὅτι ὁ συντάκτης τῶν πρακτικῶν ὑπέπεσεν εἰς τόσα ἀντιγραφικὰ σφάλματα κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τόσον συντόμου κειμένου. Εἶναι δὲ ἐπίσης δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ διατι ὁ ἀρχικὸς αὐτοῦ τίτλος ἐξέπεσε καὶ διατι τὴν θέσιν αὐτοῦ κατέλαβεν ὁ σημερινὸς τίτλος τοῦ ἔργου.

2. Ὡς πιθανωτέρα λύσις παρουσιάζεται ἡμῖν ἡ ἐκδοχὴ, ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη ὑπὸ τὸν σημερινὸν αὐτοῦ τίτλον. Πιθανόν, ὁ τίτλος αὐτοῦ νὰ μὴ ἔφερε τὸ τακτικὸν ἐπίθετον «δεύτερος». Τὸ αὐτὸ εἶναι πιθανὸν καὶ διὰ τὸν ἤδη γνωστὸν ὡς «πρῶτον» λόγον. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ δύο λόγοι, ὡς ἐλέχθη, δὲν ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς ὡς δύο μέρη ἐνιαίου ἔργου, οὗ ἕνεκα οἱ προσδιορισμοὶ «πρῶτος» καὶ «δεύτερος» ἦσαν περιττοί. Ἡ ὑπόθεσις συνεπῶς ὅτι οὐδέτερος τῶν λόγων ἔφερε κατ' ἀρχὰς τὸ ἐνδεικτικὸν τοῦ σημερινοῦ τίτλου τακτικὸν ἐπίθετον εἶναι ἀρκούντως εὐλογοφανής. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται σαφῶς καὶ διατι ἄλλα τῶν χειρογράφων θεωροῦσι τὸν πρῶτον λόγον ὡς δεύτερον καὶ ἄλλα ἀντιστρόφως. Εἶναι ἐπομένως μᾶλλον βέβαιον, ὅτι ἡ Σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ τοῦ 649 εἶχε ἐνώπιον αὐτῆς ἐπιστολὴν τοῦ Ἀθανασίου πρὸς Ἀντιοχεῖς, ἀργότερον ἀπολεσθεῖσαν¹, καὶ οὐχὶ τὸν Κατ' Ἀπολλιναρίου δεύτερον λόγον. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη φαίνεται πλησιάζουσα περισσότερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καθ' ὅσον ἐξηγεῖ ἄριστα τόσον τὰς ὁμοιότητας ὅσον καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων κειμένων τοῦ χωρίου, αἵτινες δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς ἀντιγραφικὰ σφάλματα.

Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἔγραψεν ὁ Ἀθανάσιος εἴτε

1. Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Ἀθανασίου ποιοῦνται χρῆσιν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἀθανάσιον εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας Πέτρος (373—381), (ὄρα Migne, 33, 1292C9) καὶ ὁ Φακούνδος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Ἀφρικῇ Ἑρμιανῆς (Pro defensione trium capitulorum, lib. XI cap. ii, Migne, P. L., 67, 799A ἔξ.). Εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς καὶ ἡ ἐξῆς περὶ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Φακούνδου παρατήρησις: «Sunt multa similia in hac epistola adversus Apollinaristas dicta». (Αὐτόθι, σελ. 800B15). Ἐχει δὲ ἰδιάζουσαν σημασίαν ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ Φακούνδου, διότι ἐμμέσως μαρτυρεῖ καὶ αὐτός, ὅτι οἱ Κατ' Ἀπολλιναρίου λόγοι εἰσὶν ἔργα τοῦ Ἀθανασίου, ἣν μαρτυρίαν προσεπικυροῖ διὰ τῆς βεβαιώσεως ὅτι ἡ πρὸς Ἀντιοχεῖς Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀθανασίου, περὶ ἧς μαρτυρεῖ καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Ἀθανασίου Πέτρος Ἀλεξανδρείας, ἔχει πολλὰ ὅμοια πρὸς τοὺς λόγους τούτους σημεῖα.

πρὸ εἴτε μετὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Κατ' Ἀπολλιναρίου II. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν τὸ χωρίον, Κατ' Ἀπολλιναρίου II, 18, εἶναι ἐλαφρὰ τροποποιήσεις καὶ συμπλήρωσις τοῦ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Συνόδου τοῦ Λατερανοῦ ἀπαντῶντος χωρίου ἐκ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς Ἀντιοχεῖς. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, γράφων ὁ Ἀθανάσιος τὴν ἐπιστολὴν ταύτην πρὸς Ἀντιοχεῖς περιέλαβεν εἰς αὐτὴν ἀπὸ μνήμης τὸ χωρίον ἐκ τοῦ προσφάτως μόλις γραφέντος ὑπ' αὐτοῦ Κατ' Ἀπολλιναρίου δευτέρου λόγου. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη προάγεται εἰς βεβαιότητα, ὅταν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, ὅτι καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἀθανασίου ἀπαντῶσιν αὐτούσια παράλληλα χωρία μετὰ τινων πρὸς ἄλληλα παραλλαγῶν, οἷαι αἱ παρουσιαζόμεναι εἰς τὰ χωρία, ἅτινα παρεθέσαμεν ἀνωτέρω¹.

Ὅπως δὲ ἦτε, εἴτε ἡ πρώτη εἴτε ἡ δευτέρα ἐκ τῶν ἀνωτέρω λύσεων ὑποτεθῆ ὅτι εἶναι ὀρθή, τὸ συμπέρασμα εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ἡ ἀπὸ τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ προσαγομένη μαρτυρία ἀποτελεῖ τι περισσότερον τῆς ἀπλῆς ἐνδείξεως, οὔσα ἰσχυρὰ καὶ ἀδιαφιλονίκητος ἀπόδειξις περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἔργου.

Σὺν πᾶσι τούτοις, δέον ἀκόμη νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ αἴρεσις τοῦ Ἀπολλιναρίου, ἀναφανείσα τὸ 360, ἀπετέλεσε τὸ κύριον θέμα τῶν Χριστολογικῶν συζητήσεων κατὰ τὴν τελευταίαν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀθανασίου δεκαετίαν. Δεδομένου δ' ὄντος, ὅτι αὕτη ἀπετέλει ἀνατροπὴν τῆς περὶ Λόγου· Χριστοῦ διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας καθ' ὃν λόγον ἀκριβῶς καὶ ἡ αἴρεσις τοῦ Ἀρείου ἀπετέλει ἀνατροπὴν τῆς περὶ Θεοῦ· Λόγου πίστεως τῆς Νικαίας, πρὸς στερέωσιν τῆς ὁποίας ἠγωνίσθη ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὁ Ἀθανάσιος, ἡ ἐκδοχὴ ὅτι οὗτος οὐδὲν ἔγραψε πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθῆς πίστεως ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς αἰρέσεως ταύτης εἰδικῶν ἔργον, ἀρκεσθεῖς μόνον εἰς τὸ «γράψαι τὰ ὀλίγα ταῦτα», ὡς ὁ ἴδιος φρονεῖ περὶ τῶν ὅσων ἔγραψε περὶ αὐτῆς πρὸς τὸν Ἐπίκτητον², εἶναι πάντῃ ἀδιανόητος. Εἶναι δὲ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη καὶ ἀπαραδέκτος, διότι αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ μομφὴν διὰ παράλειψιν σπουδαίου καὶ οὐσιώδους καθήκοντος πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ὀρθῆς πίστεως, τοιαύτης δὲ παραλείψεως οὐδεὶς δικαιουται νὰ θεωρήσῃ ὑπευθύνον τὸν μέγαν καὶ ἀκαταπόνητον ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνιστὴν Ἀθανάσιον. Ὅπως τοῦναντίον, εἶναι λογικώτερον καὶ πρὸς τὴν προσωπικότητα καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ συνᾶδον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἴδιος, εἴτε ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, εἴτε ἐκ τινος ἀφορμῆς ὑπ' ἄλλων αὐτῷ παρασχεθείσης, συνέταξε τοὺς κατὰ Ἀπολλιναρίου δύο λόγους ἐν ἧ δύο πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔτη, ὅτε πλέον

1. Περὶ βλ. α) Σερραπ. I, 26, 592A πρὸς Ἀποστ. εἰς Ἰώβ, 27, 1348A, β) Ἐπιστ. πρὸς Ἐπισκ. Αἴγ. 25, 540C πρὸς Ἀποστ. Ἰώβ, 27, 1345C, καὶ Σερραπ. I, 16, 569B1 πρὸς Ἀρ., 21, 26, 57A3, κ. ἄ.

2. Ἐπίκτ., 12, 26, 1069B.

ἡ Ἀπολλιναριστικὴ αἵρεσις, λαβοῦσα τὴν πλήρη καὶ καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ σημεῖα διαμόρφωσιν, ἠπέλπει σοβαρώτατα τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, οὐδείς δ' ἔτερος πλὴν τοῦ Ἀθανασίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο ἀρμοδιώτερος νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἐξ αὐτῆς κίνδυνον.

Ἐν κεφαλαίῳ εἶπεῖν, τοιαύτην ἔχοντες πρὸ ἡμῶν πληθὺν μαρτυριῶν, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, καὶ δὴ καὶ μαρτυριῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συνόδων, μιᾶς Τοπικῆς καὶ μιᾶς Οἰκουμενικῆς, τοσοῦτον ἰσχυρῶς συνηγορουσῶν ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τοῦ «Περὶ σαρκώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγοι δύο» ἔργου, δυνάμεθα μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος νὰ ἀποφανθῶμεν ὅτι τοῦτο εἶναι ἀναμφισβητήτως γνήσιον τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἔργον.